

[0043]

14. Toe tilla, toe tia, to bera = bidriigje

tild

Goedsfriond ende sirick harinxma om j fiochtlic datse douwa douwa zin takama habbet slayn, ende *toe tild* mey en switzer priem ... (Sn 302, 1497).

Brun layker om j mesluck ende om datter euert oppa singula hat *toe tild* in syn ayn huus ende datter euerts wyff hat slayn ende bucket (Sn 387, 1490).

Aesgha yglis om datter gerrijt leeglander *toe* hat *tild* mey messen (Sn 443, 1490).

Jella douwa zin int Inghae om datter bocka claes symens zin twya hat *toe tild* mey een twysnyer (Sn 502, 1490).

Jella douwazin int Ingha om datter bocka claes symenssin by nacht twia hat *toe tild* mey een twijsnyer op en ban dei (Sn 514, 1491).

Jarich scutemaker om datter aylef scutemaker mey een byla hat *toe tild* (Sn 852, 1491).

lourens fors. ende otto syn sin mey syn helpren om datse mey swirden pouwe(1)s flaeskhower habbet *toe tild* op een tzerck wey (Sn 909, 1491).

Renick scomaker om datter ayna *toe hat tild* mey een mes in lyoleffs huus (Sn 1034, 1492).

Ende om datter tierck *toe* hat *tild* mey een scot indae frya market (Sn 1048, 1492).

Jan wibes om een huusferd ende om datter sibren backer mey een schot *toe tild(e)* foer syn huus (Sn 1090, 1492).

Claes rysbloem om datter sibrand harmenssin mey een braed mes hat *toe tild* (Sn 1145, 1492).

Jan langhe harmens zin om datter dae zys maestren *toe* hat *tild* mey een mes (Sn 1401, 1493).

peter scroer om datter peter wolters hat *to tild* mey en mes (Sn 1530, 1493).

melys gerbrand dyoringa zin om datter foppa gerbrand zin syn een (lêz: eem) hat *to tild* mey een switzer (Sn 1583, 1493).

peter doijs om datter andries syn wyffs meegh hat *toe tild* mey een switzer (Sn 1658, 1494).

focka Janka zin om datter taeka moller hat *toe tild* mey een zwitzer (Sn 1725, 1494).

hans lwduwe man om datter harmen metseler hat *toe tild* mey een morra in

syn ayn huus ende deer ney kaem hy mey en zwird foer harmens huus (Sn 1823, 1495).

dirck scroer om datter claestien twie hat byfuchten ende mey een mes *toe tild* in her ayn huus (Sn 1869, 1495).

lwthien drager ende ariaen syn stiep zin om datse lythie hessels famna hetende meynw habbet *toe tild* mey switzers op een guede freed (Sn 1890, 1495).

tyl(d)

lytya buwa om datter feijk renick bongers wyff slayn hat ende mey (en) mes *toe tyl(d)* by nara nacht in her ayna huus (Sn 1787, 1494).

tilda

Ende om datter griet claes fors. wyf *toe tilde* mey en schot Ende alyt hypkis om datse griet *toe tilda* mey een mes (Sn 349, 1490).

Hertman epa zin om datter olla ter herna zin *toe tilda* mey een switzer op dae frya streta ende twong hem een eed aff datter weer scholda comma in snits Als hartman fors. hem onbaede (Sn 396, 1490).

Jan holtsager om datter Jan potter mey een morra *toe tilda* in syn ayna huus (Sn 465, 1490).

bonna douwazin int Inghae om datter by nara nacht mey wiold is commen in dirck reynties huus mey een nakende mes ende *tilda* her gerryt ende dirck fors. *toe* (Sn 516, 1491).

tilde

buwa rijoerd zin in aestwalde by haegh om wiolden datter Jan Jacopssin van slaet mey en praem syn feryerschip een gat in faren hat ende *tilde* hem *toe* mey een Jrsen vote klwet (Sn 321, 1498).

gerleff Eepa abba zin sin om clatter dirck scroers huus hat oen fochten ende *tillde* hemma blinde wibrands zin *toe* ende om datter buwa ws scriuer *toe tilde* mey messen (Sn 326, 1498).

sj. boppe by tilda (Sn 349, 1490).

peter claessin scroer om datter Jan scroer *toe tilde* mej en mes (Sn 611, 1491).

ffolkert monter om datter by nara nacht mey wiold yde opt bolwirck huus hat in britzen ende *tilde* her *toe* mey een morra (Sn 641, 1491).

wlka pelser om datter wolter scroers wyf hat slayn ende bucket foer her ayn doer ende om datter her *toe tilde* mey een twysnyer (Sn 778, 1491).

Jan pouwels ende sibren backer om een bwrrofft ende fiochtlic elk Jenst orum ende Jan *tilde* sibren *toe* in syn ayna huus (Sn 810, 1491).

ende *tilde* hem *toe* mey een mes (Sn 1027, 1492).

Jan pouwels ende sibren backer om j fiochtlic end mesluck elk Jenst orum ende Jan *tilde* sibren *toe* in syn ayn huus (Sn 1035, 1492).

Jan drugh scheryer om datter frerick feykis *toe tilde* mey een byla daese om gingen riocht to dwaen (Sn 1218, 1492).

ende breeck her camer in by nara nacht ende *tilde* her *toe* mey een mes ende hietse hoer ende nachtmerrye (Sn 1291, 1493).

Engbert om lelike werden deerse sibrich najster hat Jouwen ende *tilde* her *toe* mey en stock (Sn 1371, 1493).

ende gerrijt sloegh tymen mey een Jrsen ende tymen *tilde* gerrijt weer *toe* mey een swirdzer (lêz: swird of switser) (Sn 1464, 1493).

Claes wlfert om datter dat riocht mey messen *toe tilde* daese peynde scolden (Sn 1560, 1493).

mowrys Janssin om datter douwa takama *toe tilde* ende Jaghe hem weer in dae sted op (Sn 1601, 1493).

bonna douwa zin om datter lolka fongers zin *toe tilde* mey een switzer (Sn 1604, 1493).

ende folkert mathys thadis om datter Jan fors. *to tilde* mey een swird (Sn 1643, 1494).

Jonge dirck van amersfoerd om datter epa syn zwager mey een morra *toe tilde* op een tzerk wey (Sn 1771, 1494).

Jarich om datter broetich *toe tilde* mey een hamer voer wiert's doer (Sn 1776, 1494).

om j fiochtlic Jenst mankorum ... ende Jacop *tilde* Jan *toe* mej een switzer ende Jan waerd dulge (Sn 1831, 1495).

broer ona zin holtsager om datter Jan scemaker peter Jan peter zin knecht hat slayn ende bucket ende *tilde* hem twie off tria mey messen *toe* (Sn 1909, 1495).

Oga fisker om datter harmen folkert zin mey en mes *toe tilde* (Sn 1936, 1495).

dirck reynties om datter tzaling heris hat smiten mey en fest ende *tilde* hem *toe* mey en mes (Sn 1998, 1495).

tilden

Renick bonger wiba tietyes ende mennert ryuwerts om datse wlka *toe tilden* mey messen om een betichma van tsizen (Sn 1101, 1492).

Jelt ende foppa hera zinnen om datse sibolt Eda zin *toe tilden* mey switzers ende nakende messen (Sn 1961, 1495).

tagen

feyka tierckx tzaling herazin mey hyara helpren om daese kathrina epa backers doer ende huus habbet by nara nacht in britzen ende *tagen* een kaepman *toe* mey switzers (Sn 1889, 1495).

taegh

Jonge dirck om datter mey wiold is commen in epa huus ende Joe hem lelike werden ende *taegh* hem mey en mes *toe* (Sn 1772, 1494).

Lyk as út boppesteande foarbylden bliken docht, komt it yn it Snitser Recesboek withoefaek foar, dat immen in oar 'toe tild' hat; yn sté fan: hy 'tilda' dy en dy 'toe' komt ien kear foar, hy 'taegh' him 'toe' en by in subjekt yn it meartal 'tagen'. In kearmannich stiet der neat oars as ien fan dy beide tiidwurdfoarmen, mar ornaris wurdt der by oanjown mei hokker ynstremint de hanling bart: meast mei in mes of mei messen (ek wol, jit grouwéliger, mei in 'braed mes' of 'nakend mes'), mar der is gâns fariaesje mooglik, hwant neamd wurde 'en switzer priem', in 'switzer' (mei de foarm 'swirdzer' sil wol 'switzer' bidoeld wêze - de skriuwwize is biynfloede fan it wurd 'swird'), in 'twysnyer', in 'byla', 'swirden', in 'sc(h)ot', in 'morra', in 'Jrsen vote klwet', in 'stock', in 'hamer.'

Allegearre dus wapens, dêr't men immen mei tatakelje kin en yn fierwei de measte gefallen soe de bitsjutting 'wounje' skoan passe. Mar as wy dy ynhâld hawwe moasten, soe Sn 1883 (1495) der wol net oan tafoege wêze 'ende Jan waerd *dulge*.' Der is, lyk as wy sjen sille, alle reden om oan to nimmen, dat de tiidwurden hjir 'bidriigje' bitsjutte en neat mear; dat dy bitsjutting earst efkes oars west hat, kin, tinkt my, ek oannimlik makke wurde.

Lit ús bigjinne mei '*taegh* hem mey en mes toe' en *tagen* een kaepman toe mey switzers'. Dy foarmen kinne allinne komme fan it tiidwurd *tia* = lûke. Dêrom stiet der ek yn 'e Frjentsjerter buorrebrief fan 1417 (Sipma, O.II, 10 g) 'Item da sexta punt. hwa so da oderim een mes *to tioght* jefte scot, jefte ellis scharp wepen, de vr beth (1. berth) twa punt ...' en yn it Haskerlanner Merkerjocht fan 1466 (Rq. 514 par. 6): 'Item soe habbe wy begrypen, hwas orem op merktdagen mes *to lucket*, off fustsleeck ioft, off on zyn eerra spreek ...' Ek de redaksje fan de Iemsgoer boetetaxen yn it trêdde hânskrift (Rq. 228/9) jowt in foarbyld: 'Hwasa otherem sin clathar tosplit, thet math mith en threde bethe muge; anda huasa otherem *to thiucht* eg anda ord, and thruth (= bidriget) hine...' hwer't de platd. tekst hat 'vnde den anderen *tho treckt* dat mest, unde druwet hem'

De útdrukking is hjir jit folslein dúdlik: immen lûkt in wapen en komt mei net sokke bêste bidoelingen op in oar ta. Yn 'e net-fryske redaksjes fan 'e Boalsserter stedboeken fynt men 'trecken *op*' immen, dat deselde waerde hat as 'toe' yn 'e neamde Fryske teksten b.g. Boalsert 1456 (Telting s. 31 cap. LXXVII) : 'Item, waer dye ene Meenteman off burgher *op* den anderen een mes off een sweerd *treckt*, dye verboert...' en Boalsert 1479 (Telting s. 94 par. 101): 'Item, waer een borgher ofte een vreembdt man een mes ofte een zweert *trecket op* den anderen, die verboert ...' De bitsjutting fan 'toe' = mei fijannige bidoeling op immen ta hat ek it mnl. toe. mar dêr wurdt it meast mei oare verba forboun: '*was* hem.... toe' , '*ic moet* u ... toe' , hi ... *woude* mijn her Heinrijc toe' ensafuorthinne (Gr. Mnl. Wb. toe, kol. 386).

It is dúdlik, dat de neamde bitsjutting fan 'toe *tia*' maklik oergean kin yn 'bidriigje'; dan kin ek it objekt ('en mes' ensafuorthinne) forfongen wurde fan in praeposity-bipaling 'mey switzers' ensaf.

It seit fierder himsels, dat nêst 'toe *tia*' mei in objekt it tiidwurd 'toe *tilla*' mei in objekt yn gebrûk wêze of komme kin; it Snitser Recesboek hat dêr dúdlikernôch foarkar foar. Men heft in wapen op en bidriget immen dêr mei. Ek hjir moat de bitsjutting njonkenlytsen wurden wêze to 'bidriigje' sûnder mear, hwant ek 'toe *tilla*' wurdt forboun mei in praeposity-bipaling: '*mey* en mes' en sa fierder. *Tilla* = heffe mei yn 'e âldfryske rjochtsteksten net faek oerlevere wêze (it wurdboek fan Von Richthofen neamt mar in stikmannich plakken), yn de oarkonden en yn it nijfrysk komt it sa faek foar, dat der net it minste biswier is om yn 'toe *tilla*' oan dat tiidwurd to tinken.

Yn forbân mei ien en oar moat nou ek it tiidwurd '*tobera*' fannijs to praet brocht wurde. Yn 'e Hunsingoer boetetaxen (Hoekstra H2 s. 65 r.

242) stiet 'Hvesa (l. Hversa) otherum enne *bere to berth* mith ecke and mith orde, mith hasta hei and bi ira mode; thiu bote...' en efkes fierder yn deselde tekst thi *ber* bi tuelef merkum... 'Dy tekst docht tige tinken oan oare yn de Iemsgoaër boetetaxen; sa hat men yn El (Sipma s. 85, r. 179) 'Thi unriuchta onfeng, and thiu biarskeppene, and thiu wedskernnene (l. wedskemmene), then hit mith ene threda beta mughe, and thi vnriuchta *ber* mit edze and mit orde den... fiower pennynge', wylst E2 (Fokkema s. 28 r. 163) jowt 'Thi vn riuchta anfeng, and thiu wetska mene (l. wetskamene), ther ma hit mith ene threde betna muge. and thi unriuchte *iber* (út 'wer' yn it hs forbettere) mith egge and mit orde edeen ... fiouwer pannegar'. Hjir hie E3, lyk as wy sjoen hawwe, 'anda huasa otherum *to thiucht* eg anda ord, and *thruth* hine... fiowr pannigar ...' Der is dus wol hwat foar to sizzen om yn 'to bera' in synonym fan 'to tilla' (en 'to tia') to sjen en yn 'ber' in dêr mei bisibbe subst. It komt jit in kear foar yn F (M.de Haan Hettema s. 104. 37 (ûnder it opskrift 'Fon quader *bere*', der't sein wurdt 'Hwasa otherum ene *bere deth* mith egge en de mith orde,... thio bote is ...' Bûtendat is it wurd to finen yn El en E2, hwer't praet wurdt fan in crocha (= ags. crocca, crohh = fjûrpanne) dy't nei immens hûs brocht wurdt: '*ber* mith ene crocha to otheres monnes huse' (El, Sipma s. 86, r. 195), '*ber* mith ena crotha (l. crocha) to howe ant to huse' (E2, Fokkema s. 282, 273), dêr't E3 (Rq 231 22) hat 'Hvasa otherem *thruht* anda *then* crocha anda dura branch (= bringt).'

It wurd komt yn 'e foarm 'baer', dy't út 'bër' ûntstien wêze kin, foar yn forbining mei 'to', dat wy oars allinne mar hawwe as it om it tiidwurd giet. Yn it Ljouwerter Polysjeregister fan 1502 fynt men de neikommende foarbylden: 'om en *to baer* ende mesluck jenst Menna scroer (III 32, 161)', 'om mesluck ende *to baer* ende misdeda oen Peter (III 32, 171; 'Peter weer om en mesluck ende *to baer* ende misdeda oen Ocka' (III 32, 174), 'om en *to baer* ende mesluck oen Eelka' (III 32, 189), 'Jella bet om en *to baer* mit en mes oen her Gherit to Nyahow in syn ayne hus' (III 32, 244), 'om mesluck ende *to baer* mit en stock oen Reyner' (III: 32, 320). Oeral komt men hjir út mei de bitsjutting 'bidriging'.

Von Richthofen (Wtb. s.v.) seach yn it verbum it tiidwurd bera = drage en set it subst. ber(e) oer mei 'angriff'. Dat lêste liket net botte oannimlik foar de plakken mei de fjûrpanne; wylst 'bere' krekt skaet wurdt fan 'onfeng', de ús al bikende forbining met 'thruht' (= driget) en it feit, dat dy panne oan 'e doar brocht wurdt makket it wierskynliker, dat ber(e)= it (driigjend) optillen en bera = (driigjend) optille is. De Haan Hettema (yn syn Idioticon Frisicum) sette 'bere' oer mei 'minatio', 'bedreiging', mar op ien plak mei 'ostentatio', 'gebaar', 'gedruis'. Yn it ynliedende stik fan de âldfryske wetten oer de frage hwer't it rjocht weikomt, stiet as biskreaun wurdt hoe't it der om wei giet, 'tha worden se so sere forfered fan there grislika *bere* thet nemma ne libba ne dorste er Moyses fan tha birghe com thet folk troste' (U) der't J ek 'fan dae gryslika *beere*' hat, lyk as Dr 'fan da gryslika *bere*', wylst yn deselde paragraef praet is fan 'mit so freeslika bere ((J 'mey also fraeslike bere', U 'also mith freslikere bere'). Hjir liket dy bitsjutting ek wol op har plak en tinkt men fuortynienen oan it nijfryske 'beare' = oangean. Deselde kant giet

van Helten (Laofr) op, foar *al* de neamde gefallen, mei 't er 'ber', 'iber', 'bere' lykstelt oan mhd. *gebar* (masc.) en *gebaere* (fem.), der't er mnl. *gebare* (nijnedl. *gebaar*) en it Fryske 'gebeart' oan tafoegje kind hie. Hy mient dat it wurd as der gjin eigenskipswurd ('unriucht' of 'quad') by stie 'in folge von restrictiver verwendung in malem partem' ta 'bidriging' wurden is.

Ik soe dizze mooglikheit net ûntstride wolle, mar dochs de frage stelle oft wy yn de measte gefallen net mei 'bër(e)' yn sté fan 'bēr(e)' to krijen hawwe¹). Dêr is alderearst it parallelisme ('toe tia') 'toe tilla', 'to bera', der't 'bera' dochs wol synonym fan 'tilla' wêze sil. Yn 'Hwersa otherum enne *bere* to berth mith ecke and mith orde' soe 'bere' in saneamde akkusatyf fan ynhâld wêze kinne fl. in striid stride. F hat dêr foar 'Hwaso otherum, ene bere *deth* mith egge ende mith orde'. It mnl. hat nêst it wurd 'gebare' (= *gebeart*, *lawaei ensafh.*) in subst. *bore* m. (mnd *bære* f.) = het beuren, wegnemen (Mnl. Wb. s.v. kol. 1377). It Wb. skaet dêrfan in wurd *bore*, *buere*, *buer*, *boer*, dat 'geschreeuw, twist, gevecht' bitsjutte soe en dêr't it tiidwurd *boren*, *bueren*, *boeren* = zich verzetten tegen iem., iem. aanvallen fan ôflaet wêze soe. It is foar my, as ik de foarbylden trochlês, de frage oft yn hiel folle gefallen net de bitsjutting 'bidriigje' (út 'driigjend opheffe') better passe soe en oft dy wurden net lyksteld wurde moatte mei ús subst. 'ber' en ús tiidwurd 'bera'. It Wb. seit op *boer*: 'Het woord komt wel van (of is identisch met) *beuren* (*bueren*, *boeren*) en bet. het zich tegen iemand *verheffen*, tegen iemand *opstaan*, zich feitelijk tegen iemand verzetten. 'It yn forbân bringen mei beuren = optille sil wol yn oarder wêze, mar it objekt sil faeks oarspronkelik earder in wapen as in persoan west hawwe. De forbining mnl. 'boer doen' docht tinken oan frysk 'ber deth'. Mar 'bër' of 'bēr', yn beide gefallen komt it wurd fan 'e selde stam..

J.H.B.

1) De Fryske foarm 'baer' yn 'to baer' kin makliker op 'bër' weromgean as op 'bēre'.